

Hoffmann István: *Szakmai bevezető*

1817-ben gróf Teleki József, a reformkor egyik legnagyobb társadalomtudósa az „Egy tökéletes magyar szótár elrendeltetése, készítés módja” című pályamunkájában arról értekezett, hogy a magyar nyelv létrehozandó szótárának mindenképpen tartalmaznia kell a magyar helyneveket is. A magyar nyelvnek azóta már több teljes – ha nem is tökéletes – szótára elkészült és megjelent, ám a Teleki által megálmodott helynévtár sajnos, máig sem állt egybe.

A szótárak a nyelvek dokumentálásának legfőbb eszközeként a felvilágosodás korában kerültek a figyelem és a nyelvészeti munka középpontjába. Úgy vélem, a szótárak valamely nyelv kimunkáltságának ma is a legfontosabb mutatói közé tartoznak, s ilyenképpen a lexikográfiai munkák gazdagsága, pontossága, sokfélesége, frissessége az adott nyelv kutatóinak, összességében pedig a nyelvtudományának is fontos értékmérője. A tudomány e munkák révén ugyanis a nyelvhasználók, a társadalom legszélesebb nyelvi igényét elégíti ki.

A nevek, különösképpen a helynevek iránti érdeklődés végigvonult az egész 19. századon, ugyanis ebben a korban a nevekben felismerik azt a hatalmas forrásértéket, amely a magyarság múltjának megismerésében nélkülözhetetlen, bizonyos korokra vonatkozóan pedig talán a legfontosabb ismereteket adja. A magyarság esetében a fokozatosan kikristályosuló nemzetfogalomnak központi kötőanyaga a nyelv – ami más nemzeteknél nem feltétlenül tölt be e tekintetben ennyire meghatározó szerepet –, a nyelv területi kiterjedtségét, határait pedig történeti vonatkozásban is az a nyelvi elem mutatja meg legpontosabban, amelynek alapfunkciója a helyhez kötés, a lokalizálás: a helynév.

Ilyesféle motívumok indították a Magyar Tudós Társaságot is arra, hogy – elsőnek Európában – 1837-ben, majd 1853-ban is pályázatot hirdessen a haza helyneveinek összegyűjtése tárgyában. És ez készítette a kiváló történészt, Pesty Frigyest is arra, hogy a tudományos intézmények támogatását bírva és a közigazgatás intézményrendszerét felhasználva 1864-ben országos gyűjtést indítson el. E munka eredményét 68, megyénként elrendezett kéziratos kötet őrzi, amelynek anyagát jórészt még ma sem használta fel kellőképpen a tudomány. Ennek fő oka talán abban kereshető, hogy a gyűjtés a várakozásokat messze meghaladóan több száz ezer helynevet hozott a felszínre, s ilyen nagy számú adat feldolgozására nemcsak az adott korban, de még egy évszázaddal később sem igen volt felkészülve a tudományosság.

Ma már tudjuk, hogy a teljes magyar helynévanyag milliós nagyságrendre rúg, amelynek összegyűjtése és közreadása hallatlanul idő- és munkaigényes feladat. Ennek teljesítését az a körülmény is nehezíti, hogy a helynevek nagy része írásban egyáltalán nem dokumentálható, hanem csupán a beszélők nyelvi készletében, mondhatni a nyelvhasználók fejében létezik. Jól példázza ezt azoknak a kiművelt európai nyelveknek a példája, amelyek több millió helynévadatot tartalmazó helynévarchívumaikat sok évtizedes, de hovatovább évszázados kutatómunkával hozták létre, mint például a skandináv nyelvekét vagy ezek szomszédságában északi nyelvrokonunkét, a finn nyelvét.

Pesty Frigyes próbálkozása után nálunk hosszú időre háttérbe szorult a helynevek összegyűjtésére irányuló igyekezet, amely csak az 1930-as években kapott ismét erőre, Erdély nagy tudósának, Szabó T. Attilának az érdeméből. Szabó T. Attila azt a célt tűzte maga elé, hogy tanítványai, munkatársai segítségével Erdély korabeli élőnyelvi és törté-

neti helyneveit egybegyűjti és kiadja. E munka komoly eredményeket hozott, de kiteljesedését a történelmi helyzet megváltozása lehetetlenné tette.

Magyarországon Bárcki Géza kezdeményezésére az 1960-as években vett új lendületet a helynévgyűjtő munka, amelyben számos kiváló szakember vett részt, s munkájával biztosította a gyakran önkéntes gyűjtők által összeállított névállomány és az azt közlő névtárak szakmai hitelességét. A mérföldkőnek számító Zala megyei kötet 1964-es megjelenését több tucatnyi földrajzinév-gyűjtemény követte. S noha a munkafolyamat az évtizedek múltával lelassult, sőt lényegében véve le is állt, sok százezernyi helynévadat vált ennek révén publikussá, nagyrészt hasonló elvek és módszerek szerint közreadva.

A helynevek hatalmas adatmennyiségének kezelésében új lehetőségeket teremtett a digitális kultúra térhódítása. Ennek egyik első eredményeként a Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszékének névkutatói Magyar Névarchívum néven online adatbázist hoztak létre azzal a céllal, hogy a korábban megjelent gyűjtemények anyagát valamelyest egységesítve digitalizált formában is hozzáférhetővé tegyék. Fontos változást hozott ebben a munkában a térinformatikai módszerek felhasználása, amelynek révén a neveket valós földrajzi környezetükben nyílik mód bemutatni. Ezt a lehetőséget felhasználva hoztuk létre 2010-ben a Magyar Digitális Helynévtárat, amelynek elindítását nagyban elősegítette Schwing Józsefnek, a Mannheimi Egyetem Baranyából elszármazott professzorának nagylelkű felajánlása, aki a Dél-Dunántúl három megyéjének teljes helynévanyagát digitalizált formában rendelkezésünkre bocsátotta.

Ezek az adatbázisok egyre szélesedő tudományos együttműködés révén folyamatosan bővültek: a munkába bekapcsolódtak a Pázmány Péter Katolikus Egyetem, a Pannon Egyetem és az Eötvös Loránd Tudományegyetem oktatói és hallgatói is. A munka tudományos háttérét nagyban erősítette, hogy a Magyar Tudományos Akadémia támogatásával 2013-ban a Debreceni Egyetemen Magyar Nyelv- és Névtörténeti Kutatócsoport jött létre, amely főképpen a történeti helynévanyag feltárásával támogatja a kutatást. Az Erdélyi Múzeum Egyesület együttműködési szerződés megkötésével kötelezte el magát a helynévtár ügye mellett.

Néhány héttel ezelőtt tudományos tanácskozást tartottunk az egyre izmosodó tudományos program eredményeiről és problémáiról, amelyen a fenti intézmények mellett részt vettek a kolozsvári Babeş–Bolyai Egyetem, a komáromi Selye János Egyetem, a Nyíregyházi Főiskola és a Magyar Nyelvstratégiai Intézet képviselői is, és nyilatkozat aláírásával kötelezték el magukat a Magyar Nemzeti Helynévtár létrehozása ügyében. Különösen fontosnak tartom, hogy a programot támogatja a Magyar Nyelvstratégiai Intézet is, amely felismerte e tevékenység nyelv- és nemzetpolitikai jelentőségét, s ennek kifejezéseképpen magára vállalta a program koordinálásának a költségeit is. Ez az elvi támogatás különösen sokat jelenthet abban, hogy a gyűjtést és közreadást a határon túli térségekben az eddiginél jóval intenzívebben folytathassuk: e térségekben a magyar nyelv folyamatos térvesztése különösen sürgetővé teszi e feladat elvégzését.

A Magyar Nemzeti Helynévtárban integrálni kívánjuk azokat az ismereteket és módszereket, amelyeket a fent említett két adatbázis, a Magyar Névarchívum és a Magyar Digitális Helynévtár építése során a sokoldalú tudományos együttműködés révén megszereztünk és kialakítottunk. A Magyar Nemzeti Helynévtárat online adatbankként mind a tudomány, mind pedig az átlagos felhasználók, érdeklődők számára elérhető formában működtetjük.

A mai eseményen a Magyar Nemzeti Helynévtár mellett bemutatunk egy helynévkötetet is, a Hajdú-Bihar megye helynevei sorozat első darabját, amely két olyan járás helyne-

veit dolgozza fel – a Hajdúhadháziét és a Hajdúböszörményiét –, amelyekről ilyen munka korábban nem látott napvilágot. E névtárral csatlakozni kívánunk a bő fél évszázada folyó, majd elapadó tudományos programhoz, a helynév-gyűjtemények kiadásához, de természetesen több tekintetben megújított, a mai igényeknek és lehetőségeknek megfelelő formában és tartalommal. Emellett a gyűjteményt integráljuk a Magyar Nemzeti Helynévtár adatbázisába is. A könyv megjelenését a Magyar Nyelvstratégiai Intézet hathatós anyagi támogatása tette lehetővé. Reméljük, hogy e mű sikere is újabb ösztönzést ad a helynévgyűjtő munka folytatására.

Tisztában kell lennünk ugyanakkor azzal is, hogy a magyar nyelvterület teljes helynévanyagának a feltárása a szakemberek összefogása és az anyagi feltételek optimális megléte esetén is évtizedes munkával érhető csak el. Azt azonban a program nagy sikerének tekinteném, ha Teleki József fent idézett munkájának 200. évfordulóján, 2017-ben a Magyar Nemzeti Helynévtár egymillió adatállománnyal büszkélkedhetne.